

Hicrî İlk Üç Asırda “Şefaât” ile İlgili Âyetlerin Tefsiri

Muhammet Yılmaz

Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tefsir Ana bilim dalı Öğretim Üyesi
muhammety53@hotmail.com

Öz

Bu makalede, Kur'an'ın nüzul sürecinde inanç dünyasında önemli bir yer tutmuş ve tarih boyunca insanların manevi dünyalarında varlığını farklı şekillerde devam ettirmiş şefaât konusu, hicrî ilk üç asırdaki tefsirler çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışmamızda önce şefaât kavramının ilk dönemdeki lügavî ve istilâhî anlamını açıkladık. Sonra Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve Cahiliye toplumunda şefaate nasıl bir anlam yüklediğini belirttik. En sonunda, söz konusu kavramın geçtiği âyetlerin, hicri ilk üç asırda vahyin ilk muhatapları ve onların ilk nesilleri tarafından nasıl anlaşıldığını tespit ettik.

Anahtar Kelimeler: Şefaât, hicri, ilk üç asır, âyet, tefsir

Interpretation of Verses Related with Intercession in the First Three Centuries of the Hijri

This article describes the matter of intercession, which has an important place in the faith and world of Muslim believers during the period of the revelation of Quran. In this study, we firstly try to indicate how meaning was ascribed to intercession in Judaism, Christianity, and the society of pre-Islamic period. Secondly, we determine the verses concerning intercession according to the revelation order of the verses and finally we try to explain how they have been considered in the first three centuries of Islam.

Key Words: Intercession, hijri, first three centuries, verse, interpretation

Atıf

Muhammet Yılmaz, Hicrî İlk Üç Asırda “Şefaât” ile İlgili Âyetlerin Tefsiri
Marife, Bahar 2014, ss. 109-132

Giriş

Bireyin dünya ve ahiret mutluluğunu hedef edinen İslâm dini, insanoğlunu inanç ve eylem noktasında kontrol altında tutmayı amaçlamış; bu doğrultuda kurallar, ahlaki ilkeler vaz etmiş ya da var olan inanç, ibadet veya eylemleri reddetme veya tashih etme yoluna gitmiştir. İşte tarih boyunca insanların maddi ve manevi dünyalarında varlığını farklı şekillerde devam ettirmiş ve Kur'an'ın nüzul sürecinde müşriklerce tevhide aykırı biçimde yorumlanmış şefaathat telakkisi de bu hususlardan biridir.

Hem dünyaya hem de ahirete yönelik etkileri bulunan ve geniş bir anlam örğüsüne sahip olan şefaathat ilgili âyetler, ilk bakışta şefaathatın varlığına veya yokluğuna yorumlanabilecek bir tablo arz ettiği içindir ki konuyu ele alış tarzına ve bakış açısına göre mezhepler ve alimler tarafından farklı şekillerde anlaşılmış ve açıklanmıştır.

Bu çalışmamızda, sahabe döneminde yani hicrî I. yüzyıldan itibaren tartışılmaya başlanan ve II. yüzyılın ilk yarısından itibaren mezheplerin ayırt edici vasfı haline gelen¹ şefaathat hususunu, hicrî ilk üç asırda yapılmış olan tefsirler çerçevesinde ele aldık. Makalede, detaylar üzerindeki akademik tartışmalara girmedik.² Çünkü asırlardır süregelen şefaathat ilgili farklı yaklaşımları ve mezhebi açıklamaları³ burada zikretmenin, ya da ön kabul her hangi bir taraf olup karşı tarafa cevap vermenin çok fazla yarar sağlamayacağını düşünüyoruz.

Çalışmamızda önce şefaathat kavramının ilk dönem lügavî ve istilahî anlamını belirttik. Sonra Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve Cahiliye toplumunda şefaathate nasıl bir anlam yüklediğini açıkladık. En sonunda ise hicrî ilk üç asırda, şefaathatın geçtiği veya şefaathatın konu edildiği⁴ âyetlerle ilgili yapılmış olan tefsirleri nüzul sırasına göre⁵ aktardık.

¹ Yavuz, "Şefaathat", *DİA*, XXXVIII, 413.

² Şefaathat Konusuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Râzî, *eş-Şefaathat'ı-uzma fi yevmi'l-kıyame*, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türas, 1988; Yaşar Düzenli, *Üslub ve semantik açıdan Kur'an ve şefaathat*, İstanbul: Pınar Yay., 2006; Mesut Erdal, *40 soruda Kur'an ve sünnete göre şefaathat inancı*, İstanbul: Yeni Akademi Yay., 2006; Mehmed Durmuş, *Kur'an'a göre şefaathat*, Ankara: Anlam Yay., 2010; İrfan Setenci, *Şefaathat Tefsiri*, İstanbul: Beka Yay., 2011.

³ Şefaathat, Kelâm kitaplarında temelde Ehl-i sünnet ve Mu'tezile çerçevesinde değerlendirilmektedir. Ehl-i sünnet'e göre Kur'an'da şefaathatın gerçekleşmesi Allah'ın iznine bağlanmıştır (Sebe 34/23) ve bu izin sadece O'nun rızasını kazananlara ve iman ehli olanlara verilecektir (Enbiyâ 21/28; Necm 53/26). Bu izinden de yalnızca tevhit inancına sahip kişiler istifade edecektir. Ayrıca, Mu'tezile'nin şefaathatı sadece cennetliklere hasreden görüşüne katılmayan Ehl-i sünnet âlimleri, şefaathatın cennetliklerin yanında, büyük günah işleyip cehennemi hak etmiş olan müminleri de kapsadığını öne sürmektedir. Mu'tezile ise, şefaathatı peygamberin ümmetine bir ikramı olarak değerlendirip prensipte kabul etmekle birlikte, şefaathatı sadece cennettekilerin derecelerinin yükseltilmesine mahsus görmekte ve büyük günah sahibinin şefaathatten kesinlikle istifade edemeyeceğini iddia etmektedir Bk. Yavuz, *agm.* s. 413-416; Yüksel, "İslam'da Şefaathat Yetkisi", s. 22-24. Süfler ise velileri nebilere kıyas ederek, şefaathat konusunda nebiler gibi velilere de çok geniş yetkiler verildiğini düşünmektedirler. Bk. Ay, *Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu*, s. 325.

⁴ Şe-fe-a kökünden türemiş bir kelime olmadığı halde şefaathat meselesine atf yapılan âyetleri de konumuza dahil etmek istedik. Ancak istifade ettiğimiz kaynaklara baktığımızda sadece İsrâ, 17/79.

→

I. Şefaât Kelimesinin Sözlük ve İstilahî Anlamı

Şefaât (شَفَاعَةٌ) kelimesi, Arapça'da *şefa* (شَفَعَ) fiilinin mastarı olan *şef'un* (شَفْعٌ)'dan türemiştir. İlk dönem sözlüklerine bakıldığında konumuz bağlamında *şefa* (شَفَعَ) fiilinden türeyen kelime ya da kavramların şu anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz:

a. Çift/eş olmak: Şefaât kelimesine tek; eş olmayan anlamındaki vitr kelimesinin zıddı olarak çift, eş/benzeri bulunan ve mürekkep; birleşik olan anlamı verilmiştir.⁶ Bu anlam, şef'a ve vitre yemin edilen, "وَالشَّفَعِ وَالْوَثْرِ = çifte ve teke yemin olsun"⁷ âyetinde mevcuttur. Çünkü tüm varlıklar çift yaratılmıştır. Yaratılmışların temel niteliği çift olmak olduğuna göre, yaratıcının niteliği de yarattıklarından ayrı olarak tek olmaktır.⁸ Dolayısıyla bu kavramlardan birincisi olan Şef'a'ya birleşik olduğu için yaratılmış bütün varlık; ikincisi olan vitr'e de her açıdan tek olan yaratıcı olarak Allah anlamı verilmiştir.⁹

b. Ortak olmak: Bir şeyi benzeri olan şeye eklemek, iki şeyi birbirine yapıştırıp artırmak ve fazlaştırmak anlamı verilmiştir. Bir gayrimenkul satımında, komşunun satın almada öncelik hakkının olması veya kişinin ortağı olduğu satılık bir mülkü kendi mülküne katması ve eklemesi anlamına gelen "Şüf'a" da bu kökten gelmektedir. Zira Şüf'a'da, tek iken çift yapma, aslına ekleme (ziyade) anlamı bulunmaktadır.¹⁰

c. Yardımcı olmak: Bir kimseye diğer bir kimse karşısında lehinde yada aleyhinde yardımcı olmak anlamı verilmiştir. "Fülânün yeşfeu lî bi'ladâveti (فُلَانٌ يَشْفَعُ لِي بِالْعَدَاوَةِ) = Falanca kişi, bana düşmanlıkla yardım ediyor; yani benim aleyhime başkasına yardım ediyor ve bana zarar veriyor" sözünde olduğu gibi. Bu ifade, taraflardan birisi için yardım anlamına geldiği gibi, karşısındaki kişi için de düşmanlıkla yardım anlamını içermektedir.¹¹

d. Aracı olmak: Bir şeyi gerçekleştirmek için bir başkasından talepte bulunmak ve ondan yardım etmesini, aracı olmasını istemek anlamında kullanılmıştır. "İsteşfa'tü bi fülânin alâ fülânin feteşeffe'a lî ileyhi feşeffe'ahû fiyye (إِلَيْهِ فَشَفَعَهُ فِي) "

→

âyetinde "Makâm-ı Mahmud" kavramının geçtiği yerde şefaât konusuna değinildiğini gördük. Onun için yalnızca bu âyeti nüzul sırasına göre konumuza dahil edilmiştir.

⁵ Şefaatin geçtiği veya şefaatin konu edildiği sure ve âyetlerin nüzul sıralamasıyla ilgili olarak, Ömer Özsoy ve İlhami Güler'in kaleme aldığı, *Konularına göre Kur'an: Sistematik Kur'an Fihristi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1997) eserinden faydalanılmıştır.

⁶ Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, s. 485; eş-Şeybani, *Kitabu'l-Cim*, II, 145; es-Sülemî, *Tefsîru garibi'l-muvatta'*, I, 302; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-lüğa*, I, 169; İbn Abbâd, *el-Muhit fi'l-lüğa*, I, 292.

⁷ Fecr, 89/3.

⁸ Halil b. Ahmed, *age*. s. 485.

⁹ Zâriyât, 51/49.

¹⁰ İbn Düreyd, *age*. s. 169.

¹¹ Halil b. Ahmed, *age*. s. 486; İbn Abbâd, *age*. I, 293.

(اِسْتَشْفَعْتُ بِفُلَانٍ عَلٰى فُلَانٍ فَتَشَفَّعَ لِيْ) = Falancaya karşı filan kimsenin benim için şefaatchi (aracı) olmasını istedim o da benim için şefaatchi (aracı) oldu.” örneğinde olduğu gibi.¹² Şefaattin bu anlamı, Kur’an’da hem bu dünyaya hem de ahirete yönelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim “مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَّكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً

يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا = Kim iyi bir işe aracılık ederse onun da o işten bir nasibi olur. Kim kötü bir işe aracılık ederse onun da ondan bir payı olur.”¹³ âyetinde kastedilen şefaatt, bir kimsenin bir başkasına hayır veya şer olan bir yolda aracılık yapmasıdır. Neticesinde ise, yolu gösteren de yapılan bu eylem nedeniyle sevaba ya da günaha nail olabilmektedir.¹⁴ Bu bağlamda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim güzel bir çığır açarsa, o kimseye bunun sevabı ve kendisinden sonra onu uygulayanların sevabı yazılır. Kim de kötü bir çığır açarsa, o kimseye de bunun günahı ve kendisinden sonra onu uygulayanların günahı yazılır.”¹⁵

İstilahî olarak ise şefaatt, “Kıyamet günü, başta Hz. Peygamber olmak üzere, diğer peygamberlerin, meleklerin, alimlerin, şehitlerin, salihlerin ve küçük yaşta ölen Müslüman çocuklarının, Allah’ın izni ve rızasıyla, günahkâr olan mü’minlerin lehlerinde hüsn-ü şehadette bulunarak, onların suçlarının affedilip cehennemden kurtulmalarını, cennetlik olanların da cennetteki derecelerinin artmasını Allah Teâlâ’dan istemeleridir.” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶

II. Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve Cahiliye Toplumunda Şefaatt

Nitelik ve biçim olarak farklılık arz etmekle birlikte şefaatt inancının kurtuluş öğretisiyle ilişkili olarak ilk çağlardan itibaren eski din ve kültürlerde var olduğunu görmekteyiz. Nitekim Çin geleneğinde, Hindu adetlerinde, Zerdüştlükte, eski Yunan ve Roma dinlerinde bu kavram yer almaktadır.

Yahudilikte, din uğruna canını feda eden birinin günahkârlar için şefaatt etmesinden söz edilmektedir. Bu bağlamda, İsrail oğullarından imanlı olanlara Hz. İbrahim’in şefaatt edeceği ve onları cehennem ateşinden kurtaracağı Talmud’da geçmektedir.¹⁷ Ayrıca Kur’an’da şefaattle ilgili, doğrudan İsrail oğullarını muhatap alan ibarelerin olması, Yahudilikte şefaatt düşüncesinin var olduğuna işaret etmektedir.¹⁸ Hristiyanlık inancında şefaatt, “bir kimsenin bir başkasının savunucusu olması veya onun lehine af dilemesi” anlamında kullanılmış; bu bağlamda özellikle İsa Mesih, başrahip sıfatıyla inananların günahlarının bağışlanmasını dileyen, hatta

¹² Halil b. Ahmed, *age*. s. 485-486; İbn Düreyd, *age*. s. 169.

¹³ Nisa, 4/85.

¹⁴ Nahl, 16/25; Ankebût, 9/13; Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtîl*, I, 245; et-Tüsterî, *Tefsiru't-Tüsterî*, s. 55; el-Hüvvârî, *Tefsiru Kitabillahi'l-Aziz li'l-Hüvvârî*, I, 404.

¹⁵ Müslim, Zekat, 21; İsfahânî, *age*. s. 387.

¹⁶ Buharî, Tevhîd, 24; Ebu Davud, Cihat, 26; İbn Mace, Zühd 37; Tirmizî, Menakıb 40; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, II/485; el-İsfehânî, *age*. s. 386; et-Tehanevi, *Keşşafu Istilahati'l-Fünûn*, IV, 133; Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, XIX, 282-291.

¹⁷ Alıcı, “Şefaatt”, *DİA*, XXXVIII, 411.

¹⁸ Bakara, 2/47-48;122-123.

tüm insanlık adına Tanrı katında şefaatte bulunan biri olarak kabul edilmiştir.¹⁹ Hıristiyanlıkta önemli bir yer tutan bu inancın zaman içerisinde, bazı farklılıklarla ve de kurallar çerçevesinde kapsamının azizleri de içine alacak şekilde genişlediği görülmektedir.²⁰

İslâmiyet öncesi Hicaz bölgesinde ise, putperestliği reddedip Allah'ın birliğine inanan ve kendilerine "Hanif" adı verilen kimselerle birlikte Yahudilik ve Hıristiyanlık inanç geleneğini devam ettiren kesimler de mevcuttu.²¹ Ancak Kur'an'ın ifadelerinden anlaşıldığı üzere genel olarak, yaratan, rızık veren, yağmur yağdıran bir Allah inancı olmakla beraber kimi Mekke müşriklerinin, meleklerin sembolü olarak putlar inşa ettikleri ve kendilerini Allah'a yaklaştıracakları inancıyla putlara taptıkları görülmektedir. Bu sebeple, Mekkî surelerde bu konunun yoğun olarak gündemde tutulduğunu ve müşriklerin, bu inançları sebebiyle tenkit hatta tehdit edildiklerini²² görmekteyiz.²³

III. Hicri İlk Üç Asırda, Şefaati Konu edinen Âyetlere Dair

Yapılan Tefsirler

Bu bölümde, ilim ve fikir hürriyetinin en geniş şekilde uygulandığı ve mezheplerle birlikte felsefî ekollerin de teşekkül ettiği dönem olan İslam'ın ilk üç yüz senesi içerisinde, şefaath kavramının geçtiği Kur'an âyetlerine yüklenen anlamları aktaracağız. Bu husus, Kur'an'da zikir geçen kelime ya da kavramların gerçek anlamlarının ortaya çıkarılması için çok önemli bir usuldür. Çünkü Kur'an'ı doğru anlayabilmek için önemli ilkelerden biri de âyetlerde geçen kelime ya da kavramların Kur'an'ın indiği dönemdeki anlamının tespit edilmesidir.²⁴ Diğer bir ifadeyle, miladi yedinci yüzyıldaki Arapların, vahyin nüzülü döneminde bu kelimelerle neyi anladıklarını tespit edebilmek ve dile ilişkin sembollere verdikleri anlamları doğru bir şekilde kavrayabilmek, Kur'an'ı dil ve kavram düzeyinde sağlıklı bir şekilde

¹⁹ Alıcı, *aqm.* 411-412.

²⁰ Dolabani, *Azizlerin Şefaati*, s. 32-33.

²¹ Seydişehri, *İslam Tarihi*, s. 269.

²² Yûnus, 10/18; Ankebût 29/61-62.

²³ Kur'an'ı Kerim'de müşrik Arapların, bazen kesin ifadelerle (Sebe, 34/35; Fussilet, 41/50); bazen de kuşku ve zan ile ölüm sonrası ahiret hayatına bakışlarını ifade eden âyetler olduğu gibi (Casiye, 45/24;32), ahiret hayatına inanmadıkları ve yeniden dirilişle alay ettiklerine işaret eden sarih âyetler bulunmaktadır (En'am, 6/29, Nahl, 16/38; Mü'min, 23/35-36; 82-83; Yâsîn, 36/78; Fussilet, 41/50; Duhan, 44/34-35; Vâkıa, 56/47). Burada akla şöyle bir soru gelmektedir: Tekrardan dirilmeye inanan ve ahiret hakkında ciddi şüpheleri bulunan cahiliye toplumunda şefaath inancı nasıl olabiliyor? Buna şöyle cevap verilmektedir: "Müşrik Arapların şefaath beklentileri, bir açıdan sadece bu dünyaya yönelik bir umuttan ibaretti. Yani şefaath beklenen, sadece bu dünyada ticarî ya da sosyal hayatla ilgili zorlukları gidermek, dünyada felaketlerden esirgenmek ve mutlu bir hayat sürmekti. Diğer taraftan da aynı kişiler, 'bunlar Allah katında bizim şefaathçilerimizdir' (Yûnus, 10/18) deyip örflerine göre ölen kimsenin kabrinin yanı başına bir binek hayvanı bağlıyor ve o kimsenin o binek üzerinde haşır olacağına inanıyorlardı. İşte bu iki farklı tutum, onlarda ahiret inancının tam olarak yerleşmemiş olduğunu ve bu konuda onların gelgitler yaşadıklarını göstermektedir. Kur'an-ı Kerim de, her iki açıdan onları uyarmakta ve batıl inançlarını reddetmektedir Bk. Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, s. 296; İzutsu, *Kur'an'da Allah ve insan*, s. 86; el-Hüvvârî, *age.* II, 186-187.

²⁴ ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessîrîn*, II, 537-538; Nasr Hamid, *İlâhî Hitabın Tabiatı: Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri* s. 47; Çalıskan, *Kur'an'da Din Kavramı*, s. 41.

anlamak için oldukça önemlidir. Bunun dışında bir yaklaşımla, yani parçacı bir bakış açısıyla konuyu incelemek ise, günümüze kadar geldiği şekliyle, şefaata kavramına Kur'an'ın öngördüğü anlamın dışında çok farklı anlamlar yüklenmesine sebep olabilmektedir.²⁵ Bu sebeple konuyu anlayabilmek için, hicri ilk üç asırda yaşamış on dil bilimci ve müfessirin²⁶ eserlerine müracaat ettik.

Şefaata kelimesi, türevleriyle beraber Kur'an'da on dokuz sûrede ve yirmi altı âyette geçmektedir.²⁷ Bu âyetlerden beş tanesi Medine döneminde; geri kalan yirmi bir âyet ise Mekke'de nazil olmuştur. Bu durum, şefaata meselesinin en fazla Mekke döneminde ele alındığını göstermekle birlikte; Medine döneminde de bu konunun açık ve net olarak gündemde tutulduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple söz konusu âyetleri, kronolojik yani iniş sürecini dikkate alarak tek tek inceledik ve tekrarlarına kaçmadan tefsirlerini aktardık.

1. " فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ = *Artık şefaataçilerin şefaati onlara fayda vermez.*"²⁸

Kur'an'ın nüzul sıralamasında ilk inen sûrelerden biri olan Müddessir sûresindeki bu hitap, ahirette muhtemel bir azaptan kurtulmak için şefaataçilerin yardımına inanan Mekke müşriklerinin bu beklentilerini reddeden ilk âyet olarak dikkat çekmektedir. Âyetin muhatabı özelde Mekke müşrikleri olmakla birlikte, genelde cehennem ehli tüm kafirlere. Çünkü bu kimseler için söz konusu âyetlerde "mücrim" ifadesi kullanılmaktadır. Kur'an'da ise "mücrim" sıfatı yaklaşık elli yerde kafirler için; "cürüm" kelimesi de küfür için kullanılmaktadır.²⁹

Yukarıdaki âyetle ilgili olarak ilk dönem tefsirlerinde, "*artık şefaataçilerin şefaati onlara fayda vermez.*" âyetinden yola çıkılarak; ahirette şefaatin kafirlere yarar sağlamayacağı; ancak âyetin mefhum-u muhalifi dikkate alınarak, Yüce Allah'ın kıyamet gününde Peygamberlere, meleklerle, şehitlere ve mü'minlere şefaata etme hakkı vereceği, dolayısıyla da şefaatten bazı mü'minlerin faydalandırılacağı belirtilmektedir.³⁰

Bu bağlamda Hz. Peygamber'den gelen şu rivâyetlere yer verilmektedir:

"*Kıyamet gününde ümmetimden öyle kimseler olacak ki; kimi iki kişiye, kimi de üç kişiye şefaata edecektir. Kimisi de büyük kitlelere şefaatte bulunacaktır.*"³¹

²⁵ Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, s. 34.

²⁶ Mukâtil b. Süleyman, Yahya b. Sellâm, eş-Şâfiî, el-Ferra, Ebû Ubeyde, es-San'anî, el-Ahfeş, et-Tüsterî, el-Hüvvârî ve et-Taberî (Çalışmamızı, hicri 310 yılında vefat etmiş olan et-Taberî'nin rivâyet açısından oldukça zengin içeriğe sahip *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an* isimli eseri ile sınırlandırılmıştır).

²⁷ Bakara, 2/48, 123, 254, 255; Nisa, 4/85; En'am, 6/51, 70, 94; A'raf, 7/53; Yûnus, 10/3, 18; Meryem, 19/87; Tâhâ, 20/109; Enbiya, 21/28; Şuarâ, 26/100; Rûm, 30/13; Secde, 32/4; Sebe, 34/23; Yâsîn, 36/23; Zümer, 39/43-44; Mü'min, 40/18; Zuhruf, 43/86; Necm, 53/26; Müddessir, 74/48; Fecr, 89/3.

²⁸ Müddessir, 74/48.

²⁹ A'raf, 7/40, 133; En'am, 6/123, 124; Enfal, 8/8; Yunus, 10/75; Hûd, 11/35, 116; İbrahim, 14/49; Furkan, 25/21-23; Sebe', 34/31, 32; Zuhruf, 43/74; Kalem, 68/35; Mürselat, 77/46; Mutaffifin, 83/29-32.

³⁰ Mukâtil, *age*. III, 419-420; el-Hüvvârî, *age*. IV, 439.

³¹ İbn Mâce, Züh'd 2 (4316); Tirmizi, Sıfatü'l-Kiyame 4 (2438); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 469-470; V, 366.

“Allah (c.c), Temim, Rabîa ve Mudar oğullarından daha fazla kişiyi, ümmetinden bir kişinin şefaati ile cennete koyacaktır.”³²

“Allah Teâlâ kıyamet günü, ‘Muhakkak ki rahmetim gazabımı geçmiştir. Ben, merhamet edenlerin en merhametlisiyimdir.’ yazılı bir kitabı arşın altından çıkartacak. Sonrasında ise, cennete girmiş müminlerin sayısı kadar, azap görmeyi hak etmiş mümin, boyunlarında ‘Allah’ın cehennemden azat ettiği kimseler’³³ yazılı olarak cehennemden çıkartılacaktır.”³⁴

2. “ وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي عَنْهُمْ شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُرِصِي = Göklerde nice melekler vardır ki onların şefaati; ancak Allah’ın izniyle, dilediği ve hoşnut olduğu kimselere yarar sağlayacaktır.”³⁵

Bu âyetin yer aldığı Necm sûresinde müşriklerin inançları sorgulanıp reddedilmekte ve melekleri temsilen putlara atfettikleri şefaatchi yaklaşımları eleştirilmektedir.

İlk dönem tefsirlerde bu âyet bağlamında, müşriklerin, Allah’ın kızları olduğuna inandıkları melekler için, ‘Biz bunlara sadece bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye yapıyoruz.’³⁶ diyerek taptıkları putların; dolayısıyla inançlarındaki meleklerin şefaathlerinin kendilerine fayda sağlamayacağı;³⁷ yalnızca tevhit inancına sahip ve Allah’ın razı olduğu kimselere meleklerin şefaathine edebilecekleri dile getirilmektedir.³⁸ Bununla birlikte, müşrik ve münafıklara hiçbir şekilde meleklerin şefaathinin yarar sağlamayacağı; meleklerin sadece, âyetlerde belirtildiği üzere Allah’ın izni ile mü’minlere³⁹ ve hakka şahitlik edenlere yani “Lâ ilâhe illallah” deyip Allah’ın emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınanlara şefaathine edebilecekleri⁴⁰ belirtilmektedir.⁴¹

3. “ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءٍ = (İnanmayanlar, “Görelim bakalım!” diyerek) Kur’an’ın bildirdiği sonucu (te’vilini) bekliyorlar. Onun bildirdiği (sonuç gelip çattığı) gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: “Gerçekten Rabbimizin peygamberleri (bize) gerçeği getirmişlerdi. Şimdi bizim için aracılık edecek şefaathçiler var mı ki bize şefaath etseler? Yahut (öncekinden farklı davranmak için dünyaya) döndürülsek de yaptığımız amellerden başka ameller işlese?”⁴²

³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 212; V, 257-267.

³³ Buhâri, *Tevhîd* 24, 55; Müslim, *İman* 302; *Tevbe* 14.

³⁴ İbn Mes’ud, *Tefsîru İbn Mes’ud*, II, 679; es-San’ânî, *Tefsîru’l-Kur’an*, I, 330-331; et-Taberî, *Câmiü’l-beyân an te’vili ayi’l-Kur’an*, XIV, 202-203.

³⁵ Necm, 53/26

³⁶ Zümer, 39/3.

³⁷ el-Ferra, *Meâni’l-Kur’an*, III, 107.

³⁸ Mukâtil, *age*, III, 291; et-Taberî, *age*, X, 45.

³⁹ Necm, 53/26; *Enbiya*, 21/28; *Sebe*, 34/23.

⁴⁰ el-Hüvvârî, *age*, IV, 241.

⁴¹ et-Taberî, *age*, XIII, 79.

⁴² A’râf, 7/53

Dünya hayatında Allah (c.c.)'ın emir ve yasaklarını inkar edenlerin ahiretteki çaresizliklerinin tasvir edildiği bu âyetten önce, cennet nimetlerinin mü'minleri hoşnut edeceği; kafirlerin ise bu nimetlerden mahrum bırakılacağı belirtilmektedir. Sebep olarak da, bu kişilerin dünya hayatında iken dinlerini oyun ve eğlence edinmeleri, günaha dalmaları, hesap gününü unutmaları, peygamberin getirdiklerini bilinçli olarak inkar etmeleri ve hesap günü olan kıyameti imkansız görmeleri gösterilmektedir. Devamında ise bu kişilerin, azabı ve mahrumiyeti gördüklerinde, boyunlarını büküp dünyada uydurdukları ve de çok güvendikleri birtakım kurtarıcıları kendilerine şefaathçi arayacakları bildirilmektedir.

Hicrî ilk üç asırdaki söz konusu eserlere bakıldığında, münafıkların⁴³ veya müşriklerin bu âyetteki, “*Bugün, rabbimizin katında bize şefaathçi olacak dostlar yok mudur?*” sözleriyle, onların meleklerden, peygamberlerden ve diğer şefaate hak kazananlardan, düştükleri cehennem azabından kurtulmak üzere yardım bekleyecekleri; ancak bu yardımın kendilerine asla ulaşmayacağı ve de kendilerine şefaath edilmeyeceği; bundan dolayı da yıkılmış bir vaziyette çaresizce tükenecekleri belirtilmektedir.⁴⁴

4. “أَلْتَجِدُ مِنْ دُونِهِ آهَةً إِنْ يُرَدِّنِي الرَّحْمَانُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِي عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنْقِذُونِي” = (Şehrin öbür ucundan koşarak gelen adam şöyle dedi: Ey kavmim!...) Onu (Allah'ı) bırakıp da başka ilahlar mı edineyim? Eğer Rahman bana bir zarar vermek istese, onların (putlarının) şefaath (arka çıkması) bana hiçbir fayda sağlamaz ve (onlar) beni kurtaramazlar.”⁴⁵

Mü'min bir kimse tarafından şefaathin ilk defa dillendirildiği bu âyette, Allah tarafından şehre gönderilen iki elçinin yalanlanmasının ardından üçüncü elçinin de yalanlanıp bir de taşlanmakla tehdit edilmesi üzerine şehrin uzak bir köşesinden çıkagelen mü'min bir kişinin, putperestlere karşı olan tevhit mücadelesini anlatmaktadır. Bir anlamda şehrin uzak yerinden koşarak gelen bu şahıs, mesajı kendi üzerinden onlara vermekte ve Allah'ın onlara bir zarar dilemesi sonrasında, güvenip taptıkları ve yardımını umdukları putların kendilerine hiçbir şefaathinin yani yardımının olamayacağını bildirmektedir.

İlk dönem tefsirlere bakıldığında bu âyetle ilgili olarak, mü'minlere yönelik şefaathin kimlere nasıl fayda sağlayacağı ile ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Ancak bu kıssa ile “Yüce Allah tarafından, mü'min kişinin tevhit mücadelesinin takdir edildiği; putperestlerin ilah kabul ederek tapmış oldukları putları şefaathçi edinmelerinin ise yerildiği bildirilmektedir. Razi edilmesi gerekenin Allah olduğu, aksi takdirde birtakım şefaathçilere umut bağlayanların cezalandırmadan kurtulamayacağı ve O'nun zararını dileyeceği bir kula da kimsenin şefaathinin yani faydasının olamayacağı” belirtilmektedir.⁴⁶

⁴³ Nûr, 24/47-48.

⁴⁴ Mukâtil, *age*. I, 394; el-Hüvvârî, *age*. II, 23-24.

⁴⁵ Yâsîn, 36/23.

⁴⁶ Mukâtil, *age*. III, 84; Yahya b. Sellâm, *Tefsiru Yahya b. Sellâm*, II, 805; el-Hüvvârî, *age*. III, 429; et-Taberî, *age*. XII, 194.

5. لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا = *Rahman'ın huzurunda, söz almış*

olanlar dışında hiç kimse şefaathakına sahip olmayacak."⁴⁷

Yukarıdaki âyetin zahirinden anlaşılana, ya onların yani inkarcıların başkaları için yapacakları şefaatin yahut da başkalarının, onlar için yapacakları şefaatinin fayda vermeyeceğidir. Bundan dolayı alimler ihtilaf etmişler; bazıları, "sadece mü'minler şefaathedecekler ve kâfirler asla şefaathakına sahip olamayacaklar" derken; bazıları da, "başkaları, bu kâfirler için şefaathçi olamayacaklar" demişlerdir. Çünkü âyetin lafzı, her ikisine de işaret edebilecek durumdadır. Nitekim ilk dönem müfessirlerinden kimi bu ayeti, "şefaath eden" için; kimi de "şefaath edilen için" yorumlamışlardır. Şefaath konusunda ilk defa bu âyette "Rahman'ın katında söz almış (ahd) olanlar" denilerek bir istisna yapılmıştır.

Söz konusu tefsirlerde ise, Rahman'ın katında söz almış olanların Kelime-i tevhidi dillendiren yani 'Lâ ilâhe illellah Muhammedü'r-Rasûlüllah' deyip nefsinin heva ve heveslerinden uzak olarak İslami bir hayatı yaşayan⁴⁸ ve de güç ve kuvvetin yalnızca Allah'a ait olduğunu bilerek O'na sığınan mü'minler olduğu;⁴⁹ dolayısıyla şefaath edilmeye bu kimselerin layık olacağı ve de hiç bir müşrike şefaath edilmeyeceği belirtilmektedir. Aynı şekilde meleklerin dahi gelişigüzel şefaath etme haklarının olamayacağı vurgulanmaktadır.⁵⁰

Bu bağlamda, incelediğimiz hadis kitaplarında Hz. Peygamber'den konuyla ilgili şu rivâyetler nakledilmektedir:

"Kiyamet günü Hz. Peygamber (s.a) ümmetine; şehit olan ailesine ve mümin de kendi ailesine şefaath edecek. Yüce Allah'ın şefaathi ise baki kalacak. Sonrasında Allah (c.c), cehennemde kömür kesilmiş bir kavmi cehennemden çıkartacak ve onları, cennet kapılarındaki hayat nehri denilen bir nehre atacaktır. Onlar da o nehirden tıpkı sel akıntısının kenarında biten bitkiler gibi çıkacaklar." Hz. Peygamber, 'Siz ekinleri görmez misiniz? Önce beyaz, sonra sarı ve sonunda da yem yeşil olurlar.' buyurunca, yanındakiler, 'Ey Allah'ın Rasûlü! O günkü durumu o kadar güzel tasvir ediyorsunuz ki sanki o anı görüyorsunuz!' dediler. Rasûlüllah ise bu sözün devamında şöyle buyurmuştur: 'Sonrasında onlar kalkacaklar ve cennete girecekler. Cennet ehli ise onları tanıyacak ve onlar için, 'Bunlar, Allah'ın cehennemden azat ettiği kullarıdır' diyecekler. Onlar, cennete en son girecek olan ve mertebeye en alt kısımda bulunacak olanlardır."⁵¹

Bu noktada Hz. Peygamber'den gelen bir diğerrivâyet de şu şekildedir: "Kiyamet gününde şefaath edilirken, 'Ey Rabbim! Bana La ilahe illallah diyenlere şefaath etmem için izin ver!' diyeceğim. Allah (c.c) da, 'Ey Muhammed! Bu hususta senin yetkin yok! veya bu hususta sana izin yok! Bu yetki benimdir! Fakat izzetim, cela-

⁴⁷ Meryem, 19/87

⁴⁸ İbn Mes'ud, *age.* II, 425-426; el-Ferra, *age.* II, 48.

⁴⁹ İbn Abbas, *Tefsiru İbn Abbas*, s. 339.

⁵⁰ Mukâtil, *age.* II, 322.

⁵¹ Müslim, İmân 301.

lim, kibriyam ve azametim hakkı için Lâ ilâhe illellâh diyenleri de ateşten çıkaracağım' buyuracaktır."⁵²

Bir defasında Hz. Peygamber geceleyin bir anda yatağından kalkınca sahabe, "Acaba bir şey mi oldu?" diye endişelenmişti. Derken sabaha kadar öylece beklediler. Sabah olunca Rasûlüllah çıkageldi ve şöyle buyurdu: "Rabbimin bu gece beni hangi konuda serbest bıraktığını biliyor musunuz?" Sahabe, "Allah ve Rasûlü daha iyi bilir." diye cevap verdiler. O da, "Rabbim, ümmetimin yarısını cennete girdirmekle onların tamamına şefa'at etmem arasında beni muhayyer kıldı. Ben ise ümmetimin tümüne şefa'at etmeyi tercih ettim." buyurdular. Biz de "Ey Allah'ın Rasûlü! Bizi, şefa'at edeceğin kimseler arasına koyması için Allah'a dua buyur" dedik. Allah Rasûlü bunun üzerine, "Şefa'atim tüm Müslümanlara olacaktır" buyurdular.⁵³

Birçok sahabeden gelen diğer rivâyette ise Rasûlüllah şöyle buyurmuşlardır: "Her peygamberin özel bir duası vardır ki o dualarını ümmetiyle ilgili yapmışlar ve duaları kabul edilmiştir. Ben ise, duamı kıyamet gününde ümmetim için şefa'at etmeye ayırdım."⁵⁴ Taberî, bu âyetin tefsirinde; kıyamet gününde peygamberlerin, meleklerin, alimlerin ve şehitlerin yanında bazı Müslümanların, küçükken ölen çocukların ve Kur'an'ın mü'minlere Allah'ın izni ile şefa'at edeceğine dair rivâyetlere yer vermektedir.⁵⁵

6. "يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا" = O gün, Rahman'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefa'ati fayda vermez."⁵⁶

Kıyametten bir sahnenin canlandırıldığı söz konusu âyet öncesinde, söyleyecek hiçbir sözü kalmayıp kendilerine yapılacak muameleyi büyük bir korku içerisinde sessizce bekleyen ve de kısık ve titrek bir sesle birbirlerine soru sorup meraklarını gidermeye çalışan inkarcılardan söz edilmektedir. İşte tam bu esnada, dehşetli o hesap anında insanın hatırına gelebilecek ilk ihtimal olan başkalarından medet umma eğilimine işaret edilerek, bunun yalnızca Allah'ın izin ve rızasına bağlı olduğu hatırlatılmaktadır.

Araştırmamız bağlamındaki tefsirlere baktığımızda ise, meleklerin o günde tevhit inancına sahip, farzları yerine getiren ve dolayısıyla Allah'ın şefa'at edilmesine izin verdiği ve de kendisi için Allah'tan bir rızanın olduğu kimselere şefa'at edebileceği dile getirilmektedir.⁵⁷ Nitekim meleklerle ilgili olarak "Rûh'un (Cebrail'in) ve meleklerin saf duracakları o gün (hiç kimse) konuşmayacak. Sadece Rahman'ın izin verdikleri konuşacak ve de yalnızca doğruyu söyleyecek."⁵⁸ buyurulmaktadır.

⁵² Buhari, Tevhit 36, 19, 37; Tefsir: Bakara 1, Rikak 51; Müslim, İman, 322; İbn Mâce, Zühd, 37.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 23, 28.

⁵⁴ Buhârî, Deavât 1; Müslim, Sahih 1; İman 334-335, 337-341; Yahya b. Sellâm, age. I, 246-247.

⁵⁵ et-Taberî, age. IX, 163-164.

⁵⁶ Tâhâ, 20/109.

⁵⁷ Mukâtil, age. II, 341; Yahya b. Sellâm, age. I, 281; el-Ferra, age. II, 45; el-Hüvvârî, age. III, 53.

⁵⁸ Nebe, 78/38.

Buradaki “doğruyu söyleme” ifadesi ise, “Kelime-i tevhit” olarak tefsir edilmiş ve “tevhit inancında olmayan kafirler o’nun rızasını kazanamadıkları içindir ki onlara melekler tarafından asla şefaahat edilemeyecektir.” denilmiştir.⁵⁹

7. *فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صِدِّيقٍ حَمِيمٍ* = (Müşrikler, cehennemde putlarıyla çekişerek şöyle derler): “Şimdi artık bizim ne şefaahatçilerimiz var, ne de candan bir dostumuz.”⁶⁰

Şefaahatın konu edildiği bu âyette, Hz. İbrahim’in inanç ve itikat noktasında kavmiyle olan mücadelesinin ardından, iman edip Allah’a temiz bir kalp ile ulaşmış olanlara cennet müjdelenmekte; azap içerisinde sapıklıklarını itiraf ederek suçu başkalarına atmaya çalışan kafirler için ise, “Şimdi artık bizim ne şefaahatçilerimiz var, ne de candan bir dostumuz. Keşke (dünyaya) bir dönüşümüz olsa da inananlardan olsak” şeklindeki itirafları dillendirilerek, şefaahatlerine güvendiklerinin kendilerini yalnız bırakacakları anlatılmaktadır.

Âyette ilgili olarak ilk dönem tefsirlerde, kafirlere, ahirette buldukları azaptan kendilerini kurtaracaklarına inandıkları putların hiçbir yararının olamayacağı ve de bu zor anda kendilerini kayıracak can dostlarının da bulunmayacağı belirtilmektedir. Aynı zamanda, hesap gününde şefaahat edecek olanların melekler ve peygamberler olduğu; müşriklerin ise inkarları sebebiyle bu haktan istifade edemeyecekleri söylenmektedir.⁶¹

8. *وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا* = *Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafîle olmak üzere (teheccüd) namazı kıl. (Böylece) Rabbin seni, Makam-ı Mahmud (övgüye değer bir makam)’a ulaştırır.*⁶²

Bu âyette, Hz. Peygamber’e mahsus olarak gecenin bir kısmında kalkıp teheccüd namazı kılması emredilmekte ve bu sayede Yüce Allah’ın kendisini “Makam-ı Mahmud”a ulaştıracağı müjdelenmektedir. “Makam-ı Mahmud” un, Hz. Peygamber’e ahirette verilecek olan şefaahat makamı manasında olduğu, hadisler çerçevesinde⁶³ müfessirlerce dile getirilmektedir.

Söz konusu tefsirlerde ise “Makam-ı Mahmud” kavramı ile ilgili olarak; Rasûlullah’ın büyük günah işlemiş mü’minlere şefaahat edeceği⁶⁴ makam olduğu belirtilmektedir.⁶⁵ Mukâtil b. Süleyman ise âyetteki makamın, iyilik ve kötülükleri eşit olan A’raf takilere cennete girmeleri için Hz. Peygamber’in yapacağı şefaahat makamı olduğunu ve “asâ= عَسَىٰ” (umulur) lafzının da vücup ifade ettiğini belirtmektedir.⁶⁶

Bu hususta dikkat çeken iki rivâyet bulunmaktadır: Birincisi, bir gün Rasûlullah (s.a)’ın sofrasına et yemeği getirilmiş ve sevdiği içindir ki kol tarafından

⁵⁹ Yahya b. Sellâm, *age*. I, 281 ; el-Hüvvârî, *age*. III, 53.

⁶⁰ Şu’arâ, 26/100-101.

⁶¹ Mukâtil, *age*. II, 456; Yahya b. Sellâm, *age*. II, 511; el-Hüvvârî, *age*. III, 232.

⁶² İsrâ, 17/79.

⁶³ Tirmîzî, Sünen 44; Tefsir 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 441.

⁶⁴ Buhârî, Tevhîh 31; Müslim, İman 338-345; Ebû Dâvud, Sünnet 21; İbn Mâce, Zühd 37; Tirmîzî, Kıyamet 11.

⁶⁵ Mücahid, *Tefsîru Mücahid*, II, 369; Yahya b. Sellâm, *age*. I, 155-156; es-San’ânî, *age*. I, 386-387.

⁶⁶ Mukâtil, II, 269.

bir parça ayrılıp önüne konmuştu. Hz. Peygamber ondan bir lokma aldı ve 'Ben, kıyamet gününde bütün insanların efendisi olacağım. Bunun nedenini biliyor musunuz?' buyurdu ve sebebini şöyle izah etti: "Allah (c.c)tüm insanları kıyamet gününde düz ve geniş bir sahada toplayacak. Burası öyle düz ve geniş bir alandır ki orada bir kimse seslense o sesi herkes duyabilecek ve bir kişi oradan bakacak olsa mahşer halının tümünü bir bakışta görebilecek. Derken güneş yaklaşacak ve artık insanların sıkıntısı ve kederi dayanılmaz bir dereceye ulaşacak. Bu sırada insanlar birbirlerine: 'Size erişen şu faciayı görmüyor musunuz? Rabbiniz katında size şefaathçi olacak birini niçin aramıyorsunuz?' diyecekler. Bunun üzerine mahşer halkının bazıları bazısına: 'Haydi Adem'e gidiniz' diyecek. Hz. Adem'e gidilecek ve Allah'tan kendileri için şefaath etmesini isteyecekler. Hz. Adem de: 'Rabbim bugün gazaplıdır. O derecede ki ne bundan önce böyle bir gazap etmiştir ne de bundan sonra böyle bir gazap edecektir. Siz Nuh (a.s)'a gidin' diyecek. Hz. Nuh da aynı gerekçeyle Hz. İbrahim'i işaret edecek. Hz. İbrahim Hz. Musa'ya yönlendirecek. Hz. Musa da Hz. İsa'yı işaret edecek ve 'Benden başka bir şefaathçi bulunuz, Muhammed (s.a)'e gidiniz' diyerek topluluk bana yönlendirilecek. Benden de aynı talepte bulunulunca bunun üzerine ben hemen Arş'ın altına gidip Rabbime secdeye kapanacağım. Allah da bana, benden önce hiçbir kimseye ilham etmediği hamd etmeyi ve kendisini en güzel şekilde övmeyi bana ilham edecek. Ben de ona ilham ettiği şekliyle hamd edeceğim. Bu hamd ve senadan sonra, Allah (c.c): 'Ey Muhammed! başını kaldır ve iste; dileğin sana verilecektir. Şefaath et; şefaathin kabul edilecektir' buyuracak. Ben de secdeden başımı kaldırıp: 'Ya Rabbi, ümmetim! Ya Rabbi, ümmetim! Ya Rabbi, ümmetim!' diye ümmetim hakkında şefaath dileyeceğim. Bunun üzerine Yüce Allah, ümmetim hakkında bana şefaath izni verecek; ben de şefaath edeceğim ve onlar da cennete girecekler. Hayatım, kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki cennetin kapısının kanatlarından iki kanadının arası, Mekke ile Himyer yahut Mekke ile Busra arası kadar geniştir.'⁶⁷

Diğer hadis ise Abdullah İbn Mes'ud'dan gelen rivâyetle şu şekildedir: Hz. Peygamber, "Kıyamet gününde ben Makâm-ı Mahmud'a çıkacağım" buyurunca Ensar'dan biri, "Ey Allah'ın Rasûlü! Makâm-ı Mahmud nedir?" diye sordu. Bunun üzerine Rasûlüllah: "Sizler, anadan doğma çıplak, yalın ayak ve başı açık olarak mahşer meydanına getirildiğinizde kendisine ilk elbise giydirilen Hz. İbrahim olacak ve sonra arşın karşısında oturacak. Sonra benim elbisem getirilecek ve ben o elbiseyi giyip İbrahim'in sağ tarafındaki makama oturacağım. Orası kimsenin oturamayacağı ve herkesin gıpta edeceği bir makamdır. Sonra kevserden havza kadar uzanan ve çamuru misk, çakılları inci, bitkisi altın kırbaç, rengi cevher rengi, suyu süttten beyaz ve baldan tatlı olan bir ırmak açılacak. Ondan bir defa içen bir daha asla susamayacak... Sonrasında insanlara cehennem üzerinde bulunan sıradan geçmeleri emredilecek. Herkes amelleri miktarınca; kimi şimşek gibi, kimi rüzgar gibi, kimi kuş gibi hızlıca geçecekler; kimisi de koşarak ya da yürüyerek o sıratı geçecek. En son geçecek olan kişi, ameli miktarınca zor da olsa karnı üzere sürüne sürüne orayı geçecek ve

⁶⁷ Buhârî, Tevhit 19; Rikâk 51; Müslim, İman 84; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 4-5, 281,295-296; II, 436, III, 116, 144, 244, 247-248; Yahya b. Sellâm, *age*. I, 156-157; es-San'ânî, *age*. I, 387-388; el-Hüvvârî, II, 437; et-Taberî, *age*. 177-178.

cennete varacak... Sonra Yüce Allah, önce Cebrail'e, sonra İbrahim'e, daha sonra Musa'ya (bir rivâyete göre İsa'ya) ve en sonunda da bana şefaât izni verecek; ben de başka hiçbir kişinin şefaât edemeyeceği kadar kimseye şefaât edeceğim. İşte 'Makâm-ı Mahmud' budur." buyurmuşlardır.⁶⁸

İmam-ı Şâfiî ise, âyetteki "Makam-ı Mahmud"la ilgili olarak, "Benim şefaâtım, ümmetinden büyük günah işleyenler içindir."⁶⁹ hadisini ve Hz. Peygamber'in, "Kendisinden önce hiçbir peygambere verilmeyen ve sadece kendine has olan beş husustan birisinin de şefaât etme yetkisi olduğu"⁷⁰ sözünü zikrederek, kıyamet gününde Hz. Peygamber'in ümmetinden büyük günah işleyenlere de şefaât edeceğini belirtmektedir.⁷¹

9. مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ = (Allah'ın) izni olmadan hiç kimse şefaât edemez. İşte o, Rabbiniz olan Allah'tır. Öyleyse yalnızca O'na kulluk edin. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?"⁷²

Bu âyet, Yüce Allah'ın eşsiz yaratılıştaki eserlerini insanoğlunun dikkatine sunmakta ve kainattaki her şeyin hikmetine binaen yalnız o'nun emir ve takdiriyle meydana geldiğini haber vermektedir. Sonrasında ise müşriklerin, putlardan şefaât ummalarına işaret edilerek bir reddiye mahiyetinde, yaratan ve düzenleyen Allah'ın izni ve rızası olmadan hiç kimsenin herhangi bir yetkisinin olamayacağı ve O'nun emir ve tedbirine müdahale edebilecek bir ortağının bulunamayacağı bildirilmektedir.

Bu âyetle ilgili olarak söz konusu tefsirlerde, meleklerin ve şefaât edecek olanların hiç kimseye Allah'ın izni olmadan şefaât edemeyeceği; O'nun izniyle ve rızasıyla sadece tevhit inancına sahip olan mü'minlere şefaât edeceği belirtilmektedir.⁷³

10. وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ = Onlar Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de fayda verebilecek şeylere tapıyorlar ve 'İşte bunlar, Allah katında bizim şefaâtçilerimizdir' diyorlar. De ki: Siz Allah'a göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Hâşâ! O, onların ortak koştuklarından uzaktır ve çok yücedir."⁷⁴

Bu âyette işaret edilen, Mekke müşriklerinin, meleklerin sembolü olduklarına inandıkları putlara tapmaları ve kendilerine fayda ya da zarar veremeyecek olan bu cansız nesnelere kıyamet gününde şefaât ummalarıdır.⁷⁵ İşte bu âyette onların bu yanlış inançlarına ve faydasız beklentilerine cevap verilmekte ve onlara

⁶⁸ İbn Mes'ud, *age*, II, 401-402.

⁶⁹ Buhârî, *Tevhîh* 31; Müslim, *İman* 338-345; Ebû Dâvud, *Sünnet* 21; İbn Mâce, *Zühd* 37; Tirmîzi, *Kıyamet* 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 381; III, 213; IV, 416; V, 326.

⁷⁰ Müslim, "İman", 279.

⁷¹ eş-Şâfiî, *age*, I, 104.

⁷² Yûnus, 10/3.

⁷³ Mukâtil, *age*, II, 81; Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şâfiî, *Tefsiru'l-İmam eş-Şâfiî*, II, 76; et-Taberî, *age*, VII, 108-109.

⁷⁴ Yûnus, 10/18.

⁷⁵ Mukâtil, *age*, II, 86; Ma'mer b. Müsenna, *Mecâzü'l-Kur'an*, II, 65.

hitaben Hz. Peygamber'e, "De ki: Siz, Allah'a göklerde ve yerde onun bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?" denilmektedir.⁷⁶

Buradaki şefaati el-Hüvvârî, dünyalık şefaata olarak değerlendirmekte ve bunu şu şekilde açıklamaktadır: "Putperestler, ahirete inanmadıkları halde⁷⁷ dünyada işlerini yola koymak için Allah'a putları aracı koşuyorlardı ve putları dünyalık işleri için kendilerine menfaat sağlayan araçlar/şefaathçiler olarak görüyorlardı. İşte bu ayette müşriklerin dünyalık bu tür beklentileri eleştirilmektedir."⁷⁸

11. "وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُخْسَرُوا إِلَى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ" = *Rablerinin huzurunda toplanmaktan korkanları, Allah'a karşı gelmekten sakınınsınlar diye (Kur'an) ile uyar ki; onlar için Rablerinden başka ne bir dost, ne de bir şefaathçi olacaktır.*⁷⁹

Bu âyette, Hz. Peygamber'e, Allah'ın huzurunda toplanmaktan korkanları Kur'an'la uyarması emredilmekte ve kıyamet gününde Allah'tan başka muttakilere sahip çıkacak, korkularından onları emin kılacak bir yardımcı, veli ve de şefaathçinin olmayacağı bildirilmektedir. Bu sözün muhatabının özelde mü'minler olmak üzere genel olarak ahirete inanan herkes olduğu belirtilmiştir. Nitekim ilk müfessirler, buradaki "yehâfûne (يَخَافُونَ)=Korkuyorlar" fiilini "ya'lemûne=biliyorlar (يَعْلَمُونَ)" anlamına almışlar ve de ahiretin var olacağına inanan herkes için bu uyarının yapıldığını söylemişlerdir.⁸⁰ Ancak, gerek "Sen ancak zikre (Kur'an'a) uyanı ve görmediği halde Rahman'dan korkan kimseyi uyarırsın."⁸¹ âyetinden ve gerekse bir sonraki âyette geçen "Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam ona yalvaranlar" ifadesinden muhatabın genel olmayıp mü'minler olduğu da söylenmiştir.⁸²

Söz konusu tefsirlerde bu âyette zikri geçen "şefaatin ve dostun fayda etmeyeceği" ifadesi, Allah'ın emirlerine isyan edenlere yönelik bir uyarı olarak değerlendirilmiş⁸³ ve dolayısıyla, kafirlerin, azaptan kendilerini kurtaracak bir dostlarının ve cezaya karşı onlara şefaath edecek destekçilerinin olmayacağı belirtilmiştir.⁸⁴

12. "وَدَرِ الَّذِينَ آخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَهَوًّا وَعَرَّتَهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَذَكَرَ بِهِ أَنْ تَبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ * وَشَفِيعٌ * = *Dinlerini oyun, eğlence edinenleri ve dünya hayatı kendilerini aldatmış olanları (bir tarafa) bırak. O Kur'an ile şunu hatırlat ki; bir kimse kazandığı (günah)tan dolayı felakete düşmeye görsün; artık onun için Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir şefaathçi olacaktır...*"⁸⁵

Bu âyette muhatap, dinlerini oyun ve eğlence haline getiren yani arzularının peşinde sürüklenip, putlara taparak ciddiyetten uzak bir hayatı tercih eden ve Hz.

⁷⁶ et-Taberî, VII, 124.

⁷⁷ Nahl, 16/38.

⁷⁸ el-Hüvvârî, age. II, 186-187.

⁷⁹ En'âm, 6/51.

⁸⁰ Mukâtil, age. I, 348; el-Ferrâ, age.

⁸¹ Yâsîn, 36/11.

⁸² el-Hüvvârî, age. I, 526.

⁸³ Mukâtil, age. II, 347.

⁸⁴ el-Hüvvârî, age. I, 527; et-Taberî V, 251.

⁸⁵ En'âm, 6/70.

Peygamber'in nübüvvetini inkar eden kafirlerdir. Onlar, bir anlamda tevhide davet edilmekte ve herkesin yanlışlarından dolayı rehin tutulacağı hesap gününde Allah'ın azabına karşı kendilerini koruyacak ne bir velî; yakın, dost, ortak ne de bir şefaathçi olmayacağı bildirilmektedir.

İlk dönem tefsirlerde ise bu âyetin açıklamasında, kendi heva ve arzularının peşinde koşarak Kur'an'dan uzak bir hayat yaşayan kafirlerin Kur'an'la uyarılması gerektiği dile getirilmektedir. Aksi takdirde şirk ve inkarları nedeniyle karşılaşacakları cehennem azabına karşı onlara ne bir yakın dost ne de kurtarıcının şefaath edemeyeceği ve kendilerinden hiç bir fidiyenin de asla kabul edilmeyeceği belirtilmektedir.⁸⁶

13. “ **وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ** = (Ve Allah şöyle buyuracak:)

And olsun ki sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker huzurumuza geldiniz ve size verdiğimiz dünyalık nimetleri de geride bıraktınız. Hani hakkınızda Allah'ın ortakları olduğunu zannettiğiniz şefaathçilerinizi de yanınızda görmüyoruz? Gerçek şu ki aranızdaki bağlar tamamen kopmuş ve (güvenip itimat ederek Allah'ın ortağı olduklarını) iddia ettikleriniz sizi yüzüstü bırakıp gitmiştir.”⁸⁷

Bu âyetteki uyarı, özelde Kureyş müşriklerine yapılmakla birlikte genel olarak, Allah'ı hakkıyla bilemeyen yanlış ve sapkın inançlı kafirleredir. Bu âyette onlara, herkesin ilk yaratılıştaki olduğu gibi teker teker ve yalnız olarak Allah'ın huzuruna çıkacakları hatırlatılmakta ve kendilerine şefaath edeceklerini umdukları varlıkların da bu durumda kendilerini yüzüstü bırakıp terk edecekleri haber verilmektedir.

Hicrî ilk üç asırdaki eserlere bakıldığında, âyette müşriklerin istifade edemeyecekleri şefaathin, *onların dünyada iken, (putlar) Allah katında bizim şefaathçilerimizdir*⁸⁸ deyip Allah katında kendilerine şefaathçi olacaklarına inandıkları putların, ahirette kendilerini yalnız bırakması ve onlara hiçbir yarar sağlayamaması olduğu belirtilmiştir.⁸⁹

el-Hüvvârî, Yûnus, 10/18'de olduğu gibi buradaki “şefaathçiler” kavramıyla ilgili olarak, “müşrikler, ahirete inanmadıkları halde⁹⁰ sırf dünyada işlerini yola koymak için 'Allah'ın ortağı olduğuna inandıkları putları şefaathçileri olarak⁹¹ kabul ediyorlardı ve de onlardan yardım umuyorlardı. Ancak müşriklerin dünyadaki bu güvenleri ahirette de boşa çıkacak ve azaba karşı onlara hiçbir yardım da bulamayacaktır.” yorumunu yapmaktadır.⁹²

⁸⁶ Mukâtil, *age*. I, 353.

⁸⁷ En'âm, 6/94.

⁸⁸ Yûnus, 10/18.

⁸⁹ Mukâtil, *age*. I, 360.

⁹⁰ Nahl, 16/38.

⁹¹ En'âm, 6/94.

⁹² el-Hüvvârî, *age*. I, 545-546.

14. وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ” = Allah’ın huzurunda, kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefaati fayda vermez...”⁹³

Bu âyet, müşriklerin Allah’a kulluğu bırakıp da birtakım varlıklara tapmalarının ne kadar anlamsız olduğunu ve de güvenilir tapınılan o beyhude varlıkların, Allah katında hiçbir yetki ve otoriteye sahip olmadığını bildiren âyetten sonra gelmekte ve korkunun hakim olduğu bir anda, Allah’ın izni olmadan hiç bir şefaatin olamayacağını bildirmektedir.

Söz konusu tefsirlerde bu âyetle ilgili olarak, kıyamet gününde Allah’a yakın (mukarrep) meleklerin,⁹⁴ peygamberlerin⁹⁵ ve mü’minlerin şefaatinin O’nun izniyle sadece tevhit inancına sahip; Allah’ın rızasını kazanmış ve imanı gereğince amel etmiş olan mü’minlere olacağına vurgu yapılmaktadır. Bunun dışında Allah’tan başka birtakım nesnelere tapan ve onları O’nun mülkünde ortak kabul eden müşriklere ve münafıklara da asla şfaat edilmeyeceğine işaret edilmektedir.⁹⁶

el-Hüvvârî ise bu âyetin tefsirinde, “O’nun razı olduğu kimselerden başkasına şfaat edilmeyiz”⁹⁷ âyetini delil getirerek Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)’nin “büyük günah işleyenlere şfaat edilmeyecektir” sözünü⁹⁸ zikretmekte ve Allah’ın razı olmadığı büyük günahları irtikab ettikleri içindir ki bu kişilere şfaat edilmeyeceğini; samimi olarak, halisane bir şekilde kelime-i şhadeti dillendirip gereğince amel eden küçük günah sahibi mü’minlere şfaat edileceğini belirtmektedir.⁹⁹ Ancak dikkatimizi çeken husus, İsrâ sûresi 17/79. âyetin tefsirinde değindiğimiz gibi İmam-ı Şâfiî, sahih olarak kabul ettiği, “Benim şfaatim, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.”¹⁰⁰ hadisini aktararak, kıyamet gününde Hz. Peygamber’in ümmetinden büyük günah işleyenlere şfaat edeceğini söylemektedir.¹⁰¹

Söz konusu hadisin sıhhatini araştırdığımızda ise farklı görüşlerin olduğunu görmekteyiz. Bu hadisi, hasen, sahih ve garip olarak değerlendirenler olduğu gibi ez-Zehebî gibi münker olduğunu söyleyen de vardır.¹⁰² Başta Mu’tezilî alimlerden Kadî Abdülcebbar olmak üzere bu hadisi sahih kabul etmeyenler, “Benim şfaatim,

⁹³ Sebe’, 34/23.

⁹⁴ Mukâtil, age. III, 64.

⁹⁵ Tirmîzi, es-Sünen’de “Kıyametin Özellikleri” bölümünün “Sırat hakkında rivâyet edilenler” bahsinde “hasen” olarak kabul ettiği şu hadisi zikretmektedir: Enes (r.a), bir defasında, “Ey Allah’ın Rasûlü! Bana kıyamet gününde şfaat eder misiniz?” deyince, Hz. Peygamber de, “Allah izin verirse ederim” buyurmuşlardır.

⁹⁶ Yahya b. Sellâm, age. II, 757-758; el-Ferrâ, age. V, 85; el-Ahfeş, Meâni’l-Kur’an, s. 85; el-Hüvvârî, III, 397-398; et-Taberî, age. VII, 89.

⁹⁷ Enbiya, 21/28.

⁹⁸ Hasan-ı Basrî’ye göre büyük günah işleyen kişi münafıktır; dolayısıyla da ahiretteki şfaatten istifade edemeyecektir. Hasan-ı Basrî, bu görüşünü münafığın özelliklerinden bahseden hadislerle dayandırmakta ve münafığın özelliklerini büyük günah kavramı ile denk tutmaktadır. Bu görüş, çoğu alimler tarafından kabul edilmemiş ve “münafık küfrünü gizleyendir, oysa büyük günah işleyen kişinin küfür sahibi olması şart değildir” denilerek tenkit edilmiştir. Ayrıca Hasan el-Basrî’nin daha sonraları bu görüşünden vazgeçtiğine dair rivâyetler olduğu da belirtilmiştir. Bk. Cürcanî, Şerhu’l-Mevakif, III, 253-257.

⁹⁹ el-Hüvvârî, age. III, 397.

¹⁰⁰ Buhârî, Tevhîd 24; Müslim, İman 302; Tirmîzi, Kıyamet 12; Ebû Davûd, Sünnet 23; İbn Mâce, Zühd 37.

¹⁰¹ Yahya b. Sellâm, age. II, 156-158; el-Hüvvârî, II, 438.

¹⁰² ez-Zehebî, Mizanü’l-İtidâl fi nakdi’r-ricâl, II, 546-610.

ümmetimden büyük günah işleyenler içindir.” hadisinin Hz. Peygamber’den birer kişi (âhad) yoluyla nakledildiği için geçerli olmayacağını ve bu sebeple i’tikâdî alanda kesin bir delil kabul edilemeyeceğini; bu rivâyetler sahih olsa dahi büyük günah işleyenlerin bağışlanmasının ölmeden önce tövbe etme şartına bağlı olduğunu söylemişlerdir.¹⁰³

Diğer taraftan bu hadisin, Hz. Peygamber’den rivâyet edilen, “sürekli içki içenlerin, fitne ve fesat çıkarana, haksız yere bir gayri müslimi öldürenlerin cennete giremeyeceği ve ebediyen cehennemde kalacağına” dair haberlerle çeliştiği söylenmektedir. Ayrıca bu durumun, Müslümanları ısrarla günah işlemeye teşvik edeceği düşüncesiyle aklen de mümkün olmadığı belirtilmiştir.¹⁰⁴

15. “ أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ قُلُ أُولُو كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئًا وَلَا يَعْلَمُونَ قُلِ اللَّهُ الشَّافِعُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ = Yoksa onlar Allah’tan başkasını şefaathçiler mi edindiler? *De ki: ‘Onların hiçbir şeye güçleri yetmese ve hiçbir şeyi düşünemiyor olsalar da mı?’ (onlara kulluk edip şefaathçi edineceksiniz)? De ki: Bütün şefaath (yetkisi) Allah’a aittir. Göklerin ve yerin hükümranlığı O’nundur. Sonra yalnız O’na döndürüleceksiniz.*”¹⁰⁵

Şefaath kavramının, birbirini tamamlar nitelikte zikredildiği art arda gelen bu iki âyette, dünyada fayda ve zarar vermeye muktedir olamayan akılsız bazı varlıkların ilah yerine konulup onlardan şefaath beklenmesi eleştirilmekte ve tüm çeşitleriyle şefaath yetkisinin, gökler ve yer üzerindeki otoritenin yalnızca kendisine ait olan Allah’a ait olduğu bildirilmektedir.

Söz konusu tefsirlerde ise şefaath yetkisinin her türlüyle yalnızca Allah’ın izniyle¹⁰⁶ O’nun kulları olan meleklere, peygamberlere ve mü’minlere verileceği ve bu haktan sadece mü’minlerin yararlanacağı belirtilmektedir.¹⁰⁷

16. “ وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْآزِفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينٍ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حِمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ = Yaklaşmakta olan (kıyamet) günü konusunda onları uyar. Çünkü o gün yürekler gam ve tasa ile dolu, (sanki) gırtlaklara dayanmış olacak. Zalimlerin ne sıcak bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaathçisi vardır.”¹⁰⁸

Âyette geçen ‘yaklaşan gün’ ifadesiyle kıyamet kastedilmektedir. Çünkü kıyamet insana oldukça yakındır¹⁰⁹ ve de ansızın gelecektir.¹¹⁰ Söz konusu âyet, seslerin kısılıp, solukların kesildiği ve yüreklerin boğulurcasına gırtlığa dayanacağı kıyamet gününde, zalimler ve kafirler için ne yakın bir dost, ne de sözü dinlenir bir şefaathçi olamayacağını bildirmektedir.

İlk dönem tefsirlerde ise bu âyetle ilgili olarak, zalimlerin ve kafirlerin o günde günahlarının örtülmesine vesile olacak ne bir yakınları; ne de azap karşısın-

¹⁰³ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usul’l-Hamse*, s. 690.

¹⁰⁴ Yavuz, *agm*. XXXVIII, 413.

¹⁰⁵ Zümer, 39/43-44.

¹⁰⁶ Mücahid, *age*. II, 558.

¹⁰⁷ el-Mukâtil, *age*. III, 135; et-Taberî, *age*. XII, 14.

¹⁰⁸ Mü’min, 40/18.

¹⁰⁹ Nahl, 16/41; Enbiyâ, 21/1; Kamer, 54/1.

¹¹⁰ En’am, 6/31; Yûsuf, 12/107; Enbiyâ, 21/40.

da onları koruyacak bir şefaathçilerinin olmayacağı; çünkü şefaatin sadece mü'minlere olacağı belirtilmektedir.¹¹¹

17. “وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ” = *Allah'ı bırakıp da taptıkları putlar, şefaath edemezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler (Allah'ın izniyle) şefaath edebilirler.*¹¹²

Bu âyet, Allah'ın ulûhiyetine yönelik müşrikçe düşünceleri eleştirmektedir. Aynı zamanda, meleklerin sembolü olarak putlar yapıp Yüce Yararıcıya ulaşmak isteyen Mekke müşriklerinin putlara atfettikleri şefaathçi yaklaşımlarını da reddetmektedir.

Söz konusu tefsirlerde, putlara atfedilen şefaathçi yaklaşımlar neticesinde meleklerden beklenen şefaatin müşrikler için imkansız olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca âyetin iniş sebebi olarak şu olay nakledilmektedir. Rivâyete göre Nadr b. Haris ve etrafındaki bir grup insan: “Eğer Muhammed'in söyledikleri doğru ise, biz Melekleri kendimize dost ediniriz; çünkü onlar şefaath etme noktasında Muhammed'den daha üstündürler” demişler ve bunun üzerine reddiye niteliğinde bu âyet nazil olmuştur. Dolayısıyla meleklerin, Allah'tan başkasına yani putlara kulluk eden hiçbir kimseye şefaathlerinin söz konusu olamayacağı; putların da kendilerine tapınan kimselere her hangi bir faydasının dokunamayacağı belirtilmektedir. Meleklerin ise yalnızca hakka şahitlik eden yani tevhide; Allah'tan başka bir ilah olmadığı inancına sahip olan mü'minlere şefaath edeceği söylenmektedir.¹¹³

es-San'ânî, Katâde'den rivâyetle “hakka şahitlik edenler” ifadesiyle melekler, Meryem oğlu Hz. İsa ve Hz. Uzeyr'in kastedilmiş olabileceğini ve dolayısıyla putların hiç kimseye şefaath etmeye yetkili olamayacaklarını; sadece bu üçünün inananlara şefaath etme hakkının olacağını belirtmektedir.¹¹⁴

el-Hüvvârî ise el-Kelbî'den rivâyetle bu ifade ile kastedilen kimselerin, gönülden ve samimi olarak tevhit inancına sahip olan ve de beş vakit namazını kılan mü'minler olduğunu, dolayısıyla da meleklerin şefaathinin bunlar için geçerli olduğunu söylemektedir. Ayrıca Hüvvârî, Mücahid'den nakille, “Allah'ı bırakıp da taptıkları şefaath etmeyecekler” ifadesinden melekler, Uzeyr ve İsa'nın kastedildiğini belirtmektedir. Buna göre, ‘Allah'ın kızları olduğuna inanılan melekler, Allah'ın oğlu olduklarına inanılan Hz. Uzeyr ve Hz. İsa, bu tür yanlış inanca sahip olanlara şefaath edemeyecekler; ancak hak olan Rabbini tanıyanlara şefaath edeceklerdir’ yorumunu yapmaktadır.¹¹⁵

18. “وَمَا خَلَفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشِيئَتِهِ مُشْفِقُونَ” = *Allah, onların (meleklerin) önlerindeki de arkalarındaki de (yaptıklarını da, yapacaklarını da)*

¹¹¹ Mukâtil, *age*. III, 145; es-Süddi, *Tefsirü's-Süddi el-Kebir*, s. 423; el-Hüvvârî, IV, 145.

¹¹² Zührûf, 43/86.

¹¹³ Mukâtil, *age*. III, 199; el-Hüvvârî, *age*. IV, 124-125.

¹¹⁴ es-San'ânî, *age*. II, 203.

¹¹⁵ Mücahid, *age*. II, 584; el-Hüvvârî, *age*. IV, 125.

bilir. Onlar (melekler), Allah'ın razı olduğu kimselerden başkasına şefaata etmezler ve hepsi Allah'a olan saygılarından titrerler!"¹¹⁶

Bu âyet, özelde Mekke müşriklerine genel olarak da tüm inkarcılara Yüce Allah'ın uluhiyetinde tek ve her şeyi bilen olduğunu ve de melekleri Allah katında kendileri için şefaata kabul etmelerinin tamamen geçersiz olacağını bildirmektedir.

Söz konusu tefsirlerde bu anlamda, meleklerin yaratılmasından önce ve yaratıldıktan sonra her şeyi bilen Yüce Allah olduğu, dolayısıyla meleklerin bilgi açısından sınırlı olduğu ve de Allah korkusundan titredikleri ifade edilmektedir. Dolayısıyla meleklerin, şefaati yalnızca Allah'ın razı olduğu yani O'ndan başka hiçbir ilah olmadığına şahadet ederek rızasını kazanan kimselere yapabilecekleri;¹¹⁷ bu rızanın şartının da şirke bulaşmayan yani melekleri Allah'ın kızları görmeyen bir tevhit inancı olduğu bildirilmektedir.¹¹⁸

19. "اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا" = *Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde (devirde) yaratan ve sonra arşa istiva eden (sınırsız kudretiyle hükmü altına alan) Allah'tır. Sizin için O'ndan başka ne bir dostunuz ne de bir şefaataçınız vardır. Artık düşünüp öğüt almaz mısınız?"*¹¹⁹

Bu âyette, öncelikle Yüce Allah'ın kainattaki eşsiz yaratışına ve sanatına işaret edilmektedir. Sonrasında ise müşriklere bir reddiye mahiyetinde, kainatı yaratıp arşı sınırsız kudret ve iktidarıyla hükmü altına alan Allah'tan başka şefaataçının ve velinin olmadığı bildirilmektedir.

İlk dönem tefsirlerde ise, Mekke müşriklerine yönelik olarak; tevhit inancına aykırı olan putperestlik inançlarının ahirette kabul görmeyeceği, Allah katında kendileri için şefaata edecek varlıklar haline getirdikleri putların temsilen meleklerin de kendilerine şefaata edip, ahiretteki azaptan onları kurtaramayacağı belirtilmektedir.¹²⁰

20. "وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاءٌ وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ" = *Kiyamet koştugu zaman, günahkârlar (ümitsizlik içinde) susacaklar. Onların (Allah'a koştukları) ortaklarından kendilerine hiçbir şefaataçi (arka çıkan) olmayacak. Zaten onlar, ortaklarını da inkâr edecekler."*¹²¹

Bu âyette, mücrimlerin tükenmişlikleri tasvir edilmekte ve onların ortak koştuklarından bir fayda göremeyecekleri gibi onları inkâr edecekleri bildirilmektedir.

¹¹⁶ Enbiyâ, 21/28.

¹¹⁷ İbn Abbas, *age*. s. 352.

¹¹⁸ Mukâtil, *age*. II, 356; Yahya b. Sellâm, *age*. I, 308; el-Hüvvârî, *age*. III, 67-68.

¹¹⁹ Secde, 32/4.

¹²⁰ Mukâtil, *age*. III, 27; Yahya b. Sellâm, *age*. II, 685-686; el-Hüvvârî, *age*. III, 343.

¹²¹ Rûm, 30/12-13.

Araştırdığımız tefsirlerde ise bu âyetle ilgili olarak, Mekke müşriklerinin melekların sembolü olarak Yüce Yararıcıya eş koştıkları o putların, kendilerini ahirette ki azaptan kurtaramayacağı; dahası işin hakikatini fark edince Allah'ı bırakıp da taptıkları putlardan, ortaklarından ve sahte ilahlarından uzak olduklarını ifade ederek kendilerini kurtarmaya çalışacakları bildirilmektedir.¹²²

21. وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ =

Öyle bir günden korkun ki o günde hiç kimse başkası namına bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaata kabul olunmaz, fidiye kabul edilmez. Onlara asla yardım da yapılmaz.¹²³ وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ = Öyle bir günden korkun ki o günde hiç kimse başkası namına bir şey ödeyemez; hiç kimseden fidiye kabul edilmez, hiç kimseye şefaata fayda vermez. Onlara asla yardım da yapılmaz.¹²⁴

Lafız, içerik ve muhatap açısından benzer özelliklere sahip olan bu iki âyet arasında iki kelimede farklılık bulunmaktadır: 48. âyette, şefaatin kabul edilmeyeceği, fidiyenin alınmayacağı; 123. âyette ise, fidiyenin kabul edilmeyeceği, şefaatin fayda vermeyeceği vurgulanmaktadır.

Söz konusu tefsirlerde ise bu âyetle ilgili olarak, âyetin zahirî anlamının umûmî, maksadının ise husûsî olduğuna işaret edilmektedir. Buna göre, âyetin muhatabının genel anlamda kafirler olduğu yani kendilerini Allah'ın en değerli kulları kabul eden ve farklı yollarla ahiretteki azaptan kurtulacaklarına inanan başta Yahûdiler olmak üzere tüm kafirlere, ne bir fidiyenin ne de peygamber, şehit ya da bir dosttan gelecek şefaatin fayda vermeyeceği belirtilmektedir. Buna karşılık âyetten kastın, şefaatin özel olarak günah sahibi mü'minler için geçerli olacağı belirtilmektedir.¹²⁵

22. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا حُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمْ =

*Ey iman edenler! İçinde alış-veriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün (kıyamet) gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Gerçekleri inkâr edenler (kafirler) elbette zalimlerin ta kendileridir.*¹²⁶

Ey iman edenler! diye başlayan bu âyette; alış verişin, dostluğun ve şefaatin fayda vermeyeceği gün gelmeden önce rızık olarak verilenlerden infak edilmesi gerektiği hatırlatılmaktadır. Âyetin sonunda ise, 'Gerçekleri inkâr edenler, elbette zalimlerin ta kendileridir' buyurulmaktadır.

İlk dönem tefsirlerinde, âyetin ifade tarzının genel olmakla birlikte, hüküm olarak özel bir konunun olduğuna vurgu yapılmakta ve bu husus şöyle açıklanmaktadır: Âyet her ne kadar "Ey iman edenler!" şeklinde genel olarak iman edenlere hitapla başlamış olsa da, âyetin sonundaki 'kafirler, zalimlerin ta kendileridir'

¹²² Mukâtil, *age*. III, 7; Yahya b. Sellâm, *age*. II, 648; el-Hüvvârî, *age*. III, 317; et-Taberî,

¹²³ Bakara, 2/48.

¹²⁴ Bakara, 2/123.

¹²⁵ Mukâtil, *age*. I, 46; 76; el-Ferrâ, *age*. I, 69; el-Hüvvârî, *age*. I, 142; Taberî, *age*. I, 132.

¹²⁶ Bakara, 2/254.

ifadesinden, ayetin muhatabının özel anlamda zekat vermeyen kafirler olduğu anlaşılmaktadır. Yani infaktan, zekattan kaçınanlar nefislerine zulmettikleri ve mallarını olması gerekenin dışına sarf ettikleri için zalim sıfatını kazanmışlar ve inkarcı konumuna düşmüşlerdir. Dolayısıyla da âyeti kerimede ahirette fayda vermeyecek hususlar mü'minlere değil; kafirlere yönelik olmaktadır. Bir diğer ifadeyle, alışverişin, dostluğun ve şefaatin, dünyada birbirlerine yaptıklarının aksine ahirette kafirlere kesinlikle fayda vermeyeceği; buna karşılık mü'minler için dostluk ve şefaatin ahirette geçerli olacağı ve birbirlerine karşı şefaatchi olacakları belirtilmektedir.¹²⁷

23. “ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ ” = (Allah'ın) izni olmadan O'nun katında kim şefaate edebilir?¹²⁸

Âyete'l-kürsî olarak bilinen ve tevhit açısından en temel esasların yer aldığı bu âyette “O'nun izni olmaksızın nezdinde şefaate edebilecek olan kimdir?” diye sorulmaktadır.

Söz konusu tefsirlerde ise, meleklerin yalnızca Allah'ın emri ve izni ile O'nun razı olduğu kişilere¹²⁹ şefaate edecekleri belirtilmektedir. “(Allah'ın) izni olmadan O'nun katında kim şefaate edebilir?” şeklinde bir hitabın sebebine gelince; müşrikler, “Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz”¹³⁰ diyorlardı; işte Yüce Allah da bu âyette onlara adeta, “Gökler, yer ve bu ikisinde bulunanların sahibi ve mâliki benim ve de benim dışımda herhangi bir şeye kulluk etmeniz size yakışmaz. O halde sizi bana yaklaştıracıklarını zannettiğiniz putlara tapmayın. Çünkü onlar size herhangi bir fayda veya zarar sağlayamazlar, şefaate edemezler. Benim yanımda şefaatchi olacaklar, ancak benim Peygamberlerim, velilerim ve bana itaat eden salih kullarımdır.” buyurmaktadır.¹³¹

Sonuç

Kur'an-ı Kerim, nüzulünden önce kabul görmüş yanlış bir inanç hakkındaki bütün söylemlerini, o inancı sadece reddetmeye yönelik yapmamaktadır. Bu doğrultuda bazen yeni kurallar, ahlaki ilkeler vaz etmekte; bazen de var olan inanç, ibadet veya eylemleri tashih etme yoluna giderek daha önceden beri takip edilen yanlış bir inancın aslının nasıl olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Araştırmamıza dahil olan söz konusu tefsirlere baktığımızda ise, İslâm öncesi müşrik toplumun inanç ve kültür dünyalarında çeşitli şekillerde yer almış ve tevhide aykırı bir biçimde şekillenmiş olan şefaate inancının da böyle bir düzenlemeye ve tashihe tabi tutulduğunu görmekteyiz.

Gerek sözlük gerekse kullanım açısından incelediğimiz ve inş sürecine göre âyetler ışığında anlamaya çalıştığımız bu kavramı, hicrî ilk üç asır çerçevesinde değerlendirdiğimizde şu hususların ortaya çıktığını görmekteyiz:

¹²⁷ Mukâtil, *age*. I, 135; el-Hüvvârî, *age*. I, 238; et-Taberî, *age*. III, 7-8.

¹²⁸ Bakara, 2/255.

¹²⁹ Yûnus, 10/3; Enbiya, 21/28.

¹³⁰ Zümer, 39/3

¹³¹ eş-Şâfiî, *age*. I, 68; el-Hüvvârî, *age*. I, 239.

Kur'ân-ı Kerim şefaât konusunu, tevhidin ispatı ve şirkin reddi bağlamında ortaya koymaktadır. Nitekim şefaati konu edinen âyetler, Allah'ın birliğini yani tevhidi ve O'nun hükümranlığını insanların gönüllerine saf olarak yerleştirirken; şirk koşmayı da yanlış şefaât inancından ayrılmayan ve onunla iç içe olan bir unsur olarak öne çıkartmaktadır.

Kur'an'ın nüzul sürecinde Mekke müşriklerinin şefaât ve melek ilişkisine dair yanlış tasavvurları dile getirilmekte ve hem dünya hayatında hem de ahirette her türlü yetkinin sadece bir olan Allah'a ait olduğu vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, tevhit inancına aykırı olan putperestlik inancının ahirette kabul görmeyeceği, Allah katında kendileri için şefaât edecek varlıklar olarak, putları temsil ettiklerine inandıkları meleklerin de kendilerine şefaât edemeyeceği ve ahiretteki azabı onlardan uzaklaştıramayacağı bildirilmektedir. Şefaât yetkisi, kayıtsız şartsız şefaât etmeye yetkili zannettikleri varlıkların elinden alınarak Allah'a teslim edilmektedir.

Söz konusu âyetlerde rıza, söz, hakka şahitlik ve izin kavramlarının ön plana çıkarılması, şefaatin sınır ve unsurlarını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Buna göre, şefaatin Allah'a özgü olduğu ve O'nun belirlediği sınırlar çerçevesinde ahirette gerçekleşeceği; O'ndan izinsiz hiçbir şefaatin mümkün olmayacağı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, razı edilmesi gerekenin Allah olduğu; aksi takdirde birtakım şefaâtçilere umut bağlayanların Allah'ın cezalandırmasından kurtulamayacağı ve O'nun zararını dilediği bir kula da kimsenin faydasının ve şefaatinin olamayacağı ifade edilmektedir.

"Rahman'ın katında söz almış olanların", "O'nun rızasına nail olanların" ve "hakka şahitlik edenlerin", samimi olarak tevhit inancına sahip ve beş vakit namazını kılan mü'minler olduğu; dolayısıyla şefaatinin bunlar için geçerli olacağı belirtilmektedir.

Kıyamet günü başta en yüksek makama (Makâm-ı Mahmud) sahip Hz. Muhammed olmak üzere bütün peygamberler, melekler, ilmiyle amil olan âlimler, şehitlik mertebesine ulaşanlar, küçükken ölen çocuklar ve bir kısım salih mü'minin, Allah'ın izni ve rızasıyla, Rahman'ın katında söz alıp hakka şahitlik yapan yani "Lâ ilâhe illellâh" deyip Allah'ın emrettiklerini yerine getiren günahkar Müslümanlara şefaât edecekleri ifade edilmektedir.

Kıyamet günü şefaatten mahrum olanların ana vasfı olarak inkar (küfür), şirk, zulüm, nifak, cürüm ve buna sürükleyen davranışlar arasında namaz kılmama, yoksulu doyurmama, batıla dalanlarla beraber olup aynı tutumu devam ettirme ve ahireti yalanlama gibi hususlar zikredilmektedir.

Büyük günah işleyenlerin durumu ilgili ise iki farklı görüş bulunmaktadır: Bir taraftan, *"Benim şefaâtim, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir."* hadisi delil getirilerek kıyamet gününde Hz. Peygamber'in ümmetinden büyük günah işleyenlere de şefaât edeceği söylenmektedir. Diğer taraftan ise, Hasan-ı Basrî'ye nispetle, büyük günah işleyen kişinin münafık olduğu; dolayısıyla da ahiretteki şefaatten istifade edemeyeceği belirtilmektedir.

Şefaatin inancının bir anlamda, dünyada kişinin günahları sebebiyle ümitsizliğe düşmesini engellediği gibi kıyamet gününde de korkusunu ve sıkıntısını hafifletmeye yarayacak koruyucu bir durum olduğu söylenmektedir.

İman edenlere yönelik; alış verişin, dostluğun ve şefaatin fayda vermeyeceği gün gelmeden önce rızık olarak verilenlerden infak edilmesi gerektiğini ifade eden Bakara sûresi, 2/254. âyetle ilgili olarak, hitabın genel olarak mü'minler olmakla birlikte, hüküm olarak özel bir konumunun olduğuna işaret edilmektedir. Dolayısıyla, ahirette fayda vermeyecek hususların kafirlere yönelik olduğu; buna karşılık mü'min ve muttaki kimseler için dostluk ve şefaatin ahirette geçerli olacağı söylenmektedir.

Bakara sûresi, 2/255. âyette yer alan, "O'nun izni olmaksızın katında şefaate edebilecek olan kimdir?" âyetiyle ilgili olarak, Yüce Allah'ın müşriklere hitaben, 'Gökler, yer ve onlarda bulunanların mâliki ve sahibi benim. Benim dışımda herhangi bir şeye kulluk etmeniz size yakışmaz. O halde sizi bana yaklaştıracaklarını zannettiğiniz, fayda ve zararı olmayan putlara tapmayın. Benim yanımda şefaateçiler olacaklar, ancak benim Peygamberlerim, velilerim ve bana itaat eden salih kullarıdır.' uyarısını yaptığı belirtilmektedir.

Kaynakça

- Alıcı, Mustafa, "Şefaatin", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul ty.
- Ay, Mahmut, *Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu: İbn Acîbe'nin el-Bahrü'l-Medîd Adlı Tefsiri*, İnsan Yay., İstanbul 2011.
- Cüendioğlu, Düccane, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, Kapı Yayınları, İstanbul 1999.
- Cürçani, Ali b. Muhammed b. Ali Şerhu'l-mevakif, İntişarat-ı şerif er-radi, Kum 1991,
- Ebû Zeyd, Nasr Hamid, *İlâhî Hitabın Tabiatı: Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitâbiyât, Ankara 2001.
- Dolabani, Hanna, *Azizlerin Şefaati*, çev. Gabriyel Akyüz, Kırklar Kilisesi, Mardin 1998.
- el-Ahfeş, Ebu'l-Hasan Saîd b. Mes'ade, *Meâni'l-Kur'an*, Mektebetü'n-nehdatü'l-Mısıriyye, Kahire 1984.
- Ferra, Ebû Zekerîya ed-Deylemi, *Meâni'l-Kur'an*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1980.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman, *Kitabu'l-Ayn*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 2001.
- el-Hüvvârî, Hûd b. Muhkem, *Tefsîru Kitabillahi'l-Aziz li'l-Hüvvârî*, Dâr'ul-garb'il-İslâmî, Beyrut 1990.
- İbn Abbas, Ebu'l-Abbâs el-Kureşî, *Tefsîru İbn Abbas* thk. Raşid Abdülmünim Recal, Beyrut 1991.
- İbn Abbâd, Ebu'l-Kâsım İsmail, *el-Muhit fi'l-lüga*, thk. M. Hasan Ali Yasin, Âlemü'l-kütüb, Beyrut ty.
- İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan, *Cemheretü'l-lüga*, Dâru'l-İlmi li'l-melâ'în, Beyrut 1987.
- İbn Hazm, ez-Zahiri, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-ehva ve'n-Nihal*, Dâru'l-marife, Kahire 1899.
- İbn Mes'ud, Ebu Abdurrahman el-Hüzeli, *Tefsîru İbn Mes'ud*, Müessesetü'l-Melik Faysal, Riyad 1985.
- Kadı Abdülcebbar, İbn Ahmed el-Henedani, *Şerh'ul-usuli'l-hamse*, Kahire 1988.
- Ma'mer b. Müsenna, Ebû Ubeyde et-Teymi, *Mecâzü'l-Kur'an*, Muhammed Sami Emin el-Hancı, Kahire 1954.
- Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtîl*, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2003.
- Mücahid Ebu'l-Haccac, *Tefsîru Mücahid*, thk. Abdurrahman et-Tahir, el-Menşuratü'l-ilmiyye, Beyrut ty.
- Özsoy, Ömer-Güler, İlhamî, *Konularına göre Kur'an: Sistematik Kur'an Fihristi*, Fecr Yayınevi, Ankara 1997.
- es-San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzak, *Tefsîru'l-Kur'an*, Riyâd 1989.
- es-Süddî, Ebû Muhammed, *Tefsîrü's-Süddî el-Kebîr*, Dârü'l-vefâ, Mansure 1993.
- es-Sülemî, Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb, *Tefsîru garibi'l-muvatta'*, Mektebetü'l-ubeykan, Riyad 2001.
- eş-Şeybani, Ebû Amr, *Kitabu'l-Cim*, el-Hey'etü'l-âmme li şu'ni'l-metâbi'i'l-emîriyye, Kahire 1983.
- eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *Tefsîru'l-İmam eş-Şâfiî*, Fas 2002.
- et-Taberî, Ebû Cafer, *Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, Dâru âlemi'l-kütüb, Riyad 2003.
- et-Tehanevî, Muhammed b. A'la, *Keşşafu Istalahati'l-Fünûn*, el-Müessesetü'l-Mısıriyyeti'l-amme, Kahire 1963.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve insan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1975.
- et-Tüsterî, Abdullâh Sehl, *Tefsîru't-Tüsterî*, Kütübi'lmiyye, Beyrut 2002.

Yahya b. Sellâm, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, Beyrut 2004.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Şefaât", *DÎA*, XXXVIII, İstanbul 2010.

Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyet*, Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1987.

Yüksel, Emrullah, "İslam'da Şefaât Yetkisi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, İstanbul 2002.

ez-Zehebî, Ebû Abdullah, *Mizanü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-ricâl*, Dârü'l-kütübî'l-ilmîye, Beyrut 1995.

ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-kalem, Beyrut ty.